

ВІДГУК
офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Осадченко Інни Іванівни
на дисертацію Ткачова Артема Сергійович
«Система формування ключових компетентностей інтелектуально
здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих
предметів», подану на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання

Актуальність теми дисертації. Стрімкі зміни, що відбуваються в усіх галузях життєдіяльності сучасного українського суспільства, значно актуалізують проблему виявлення, розвитку й навчання інтелектуально здібних учнів. Це насамперед пов'язано з необхідністю реалізації гострої потреби в інтелектуально розвинених, компетентних і творчих особистостях, здатних адекватно реагувати на виклики сьогодення та значною мірою впливати на подальшу долю України. Можливість успішного вирішення окресленої проблеми в сучасній педагогічній теорії та практиці звичайно пов'язують з упровадженням у школі моделі компетентно орієнтованої освіти.

Слід зауважити, що особливо важливим етапом у навчанні високоінтелектуальних школярів є отрочтво, адже саме на цьому віковому етапі відбувається активний фізичний і психічний розвиток людини, її особистісне становлення, забезпечується складний перехід від дитинства до дорослості. Тому опанування учнями основної школи ключових компетентностей є необхідною передумовою для успішної самореалізації кожного з них у подальшому житті, а як наслідок – можливості внесення свого вагомого внеску у розвиток країни.

Викладені міркування переконують у тому, що обрана тема дисертаційної роботи є дійсно актуальною, а її результати доповнюють чинні теоретичні й практичні доробки з проблеми здійснення компетентно орієнтованої освіти інтелектуально здібних школярів.

Відзначимо, що **науковий апарат** дослідження відрізняється коректністю і виваженістю. У дисертації з належною науковою

аргументацією визначено узгоджені об'єкт, предмет, мету дослідження. Наукові факти та теоретичні ідеї дослідження достатньо обґрунтовані застосуванням теоретичних (ретроспективний аналіз; систематизація й узагальнення поглядів науковців із проблеми дослідження для виявлення стану її розробленості, визначення сутності ключових понять, з'ясування особливостей формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи та специфіки вивчення ними суспільствознавчих предметів; моделювання, аналіз нормативних документів у галузі шкільної освіти, навчальних програм і планів, підручників, навчальних посібників для розроблення системи формування ключових компетентностей школярів середніх класів у процесі вивчення предметів суспільствознавчого циклу); емпіричних (педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди, незалежне оцінювання й самооцінювання продуктів навчальної діяльності інтелектуально здібних підлітків для збирання даних з метою встановлення рівня сформованості в них ключових компетентностей; педагогічний експеримент для підтвердження висунутої гіпотези дослідження); математичних (кількісний і якісний аналіз результатів педагогічного експерименту) методів. Обраний автором комплекс методів дослідження дозволяє повною мірою забезпечити достовірність та надійність отриманих у науковій роботі результатів.

Проведений аналіз представленої дисертації в контексті вперше отриманих та найбільш суттєвих наукових результатів дозволив з'ясувати, що дисертантом:

- теоретично обґрунтовано авторську концепцію формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, що охоплює методологічний, теоретичний і методичний концепти та є основою для забезпечення становлення кожного школяра як інтелектуально розвиненої, творчої, компетентної особистості; схарактеризовано теоретичні й методологічні засади формування ключових компетентностей у

високоздібних школярів 5-9 класів під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу;

- теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено систему формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, що включає концептуально-цільовий, структурно-змістовий, формувальний-функціональний і діагностично-результативний блоки;

- конкретизовано основні функції цієї системи, визначено критерії і показники, характеристики рівнів сформованості в учнів ключових компетентностей;

- розкрито специфіку формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу, що зумовлюється віковими особливостями й типовими ознаками учнів цієї категорії та педагогічними можливостями вказаних предметів;

- виявлено педагогічні умови, що забезпечують успішне формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних школярів у процесі навчання суспільствознавчих предметів;

- уточнено сутність таких ключових понять: «компетентність», «ключові компетентності», «здібність», «інтелектуальні здібності», «обдарованість», «талант», «геніальність», «формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів».

Методологічна й теоретична основа наукового пошуку, а також джерельна база дослідження свідчать про глибокий аналіз чинних наукових розробок за обраною темою дослідження. Дисертація містить п'ять розділів, висновки, списки джерел до розділів та додатки.

Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження, що дало змогу забезпечити логіку в подачі матеріалу та його змістову завершеність.

Так, у **першому розділі** дисертації автор, висвітлюючи генезу ідеї виявлення й навчання інтелектуально здібних учнів, чітко визначив положення, що становили теоретичний фундамент для подальших наукових розвідок цього напрямку. Позитивним моментом є також наведення в розділі достатньо повної характеристики поняттєво-термінологічного поля дослідження, що дало змогу забезпечити однозначність у тлумаченні ключових понять дослідження.

Зокрема, у дисертації інтелектуальні здібності визначено як розумові особливості людини, що дають їй змогу успішно вирішувати різні інтелектуальні завдання, тобто знаходити, опрацьовувати, аналізувати й усвідомлено оцінювати інформацію з різних джерел та на цій підставі ухвалювати добре обдумані рішення й реалізувати їх на практиці (с. 76). Як виявлено А.С. Ткачовим, важливим етапом у розвитку інтелектуальних здібностей людини є підлітковий вік, який фахівці найчастіше поділяють на два періоди: молодший та старший. У дисертації наведено докладну характеристику кожного з цих періодів (§1.3). Зазначені наукові доробки пізніше враховувалась дисертантом під час створення авторської науково-методичної системи та її практичної реалізації

Заслуговує також на схвалення проведений у дослідженні аналіз різних підходів до організації навчання інтелектуально здібних учнів. На цій підставі було визначено як найперспективніші ті підходи до організації навчання інтелектуально здібних учнів в сучасній школі, які реалізуються на підставі впровадження стратегії розвивальної освіти (§1.3).

У **другому розділі дисертації** виокремлено різні підходи до тлумачення поняття «компетентність», згідно з яким це поняття визначалось як: відповідна інтегративна якість особистості; здатність людини здійснювати певну діяльність; сукупність важливих для певної сфери діяльності характеристик; досвідченість суб'єкта в певній царині; показник високого ступеня освіченості, обізнаності людини; результат оволодіння відповідною компетенцією (с. 134-137). Аналіз змісту цього розділу

засвідчує, що дисертант володіє ґрунтовними вміннями пошуку, аналізу й систематизації необхідної інформації.

Не викликає заперечень наведене в дисертації авторське визначення компетентності як особистісного утворення, що становить собою поєднання теоретичних знань, практичних умінь і навичок, відповідних мотивів, особистісних цінностей і якостей та забезпечує спроможність людини до виконання певної діяльності (с. 141), а також представлена структура цього феномену як поєднання мотиваційно-цільового, когнітивно-процесуального й особистісно-ціннісного компонентів (с. 148).

У дисертації також переконливо доведено, що провідну роль у моделі компетентісно орієнтованої освіти відіграє сукупність ключових компетентностей, що становить теоретичне підґрунтя для практичної реалізації цієї моделі та проектує життєво важливі для кожного випускника школи результати опанування змісту загальної середньої освіти. У світлі цього цінним доробком дисертанта є визначення й аналіз запропонованих вітчизняними та зарубіжними науковцями різних переліків ключових компетентностей. Водночас цілком слушним вважаємо висновок дисертанта про доцільність керуватися під час розробки власної авторської науково-методичної системи набором ключових компетентностей, окреслених у Концепції «Нова українська школа».

Заслуговує також на схвалення розкриття в дисертації специфіки формування ключових компетентностей у високоздібних учнів основної школи під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу, що зумовлено виявленими автором особливостями вивчення цих предметів, а також віковими характеристиками високоздібних учнів та їхніми типовими ознаками. Зокрема, А. С. Ткачовим зроблено наголос на тому, що навчання суспільствознавчих предметів передбачає не тільки опанування школярами певних знань об'єктивного характеру, але й самостійного відпрацювання в них суб'єктивного ціннісного ставлення до досліджуваного об'єкта в освітній галузі «Суспільствознавство» (с. 182).

У **третьому розділі**, присвяченому висвітленню методологічних засад проблеми дослідження, схарактеризовано філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний рівні дослідження порушеної проблеми. Зокрема, загальнонауковий рівень у дослідженні представлений системно-синергетичним, аксіологічним та особистісно-діяльнісним підходами (§3.1), конкретно-науковий – компетентнісним, акмеологічним та партисипативним підходами. Водночас технологічний рівень методології дослідження дав автору змогу розробити й реалізувати на практиці процедуру проведення дослідження проблеми формування ключових компетентностей високоздібних підлітків у процесі навчання предметів суспільствознавчого циклу (§3.2). Як з'ясовано на основі вивчення тексту дисертації, А. С. Ткачов у процесі здійснення наукового пошуку грамотно застосовував інструментарій загальнофілософського, загальнонаукового та конкретнонаукового рівня.

Інноваційним для теорії навчання є зміст **четвертого розділу дисертації**, в якому представлено теоретичне обґрунтування системи формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів. При цьому на етапі її проектування автором було виявлено й ураховано основні характерні ознаки педагогічної моделі, що дозволило підвищити наукову цінність цієї моделі.

Створена система гармонійно поєднує в собі такі блоки: концептуально-цільовий (включає науково-методологічні підходи, основні функції реалізації цієї системи, мету, завдання й принципи здійснення процесу формування в учнів зазначеного контингенту ключових компетентностей у процесі вивчення змісту освітньої галузі «Суспільствознавство»), структурно-змістовий (містить у собі сукупність ключових компетентностей, а також їх класифікацію та зміст), формувально-функціональний блок (охоплює технологію формування ключових компетентностей, відповідний педагогічний інструментарій, педагогічні

умови, що сприяють успішній реалізації цього процесу).

Особливу наукову цінність має представлена в дисертації технологія формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи в процесі навчання суспільствознавчих предметів, що реалізується за такими етапами: організаційно-мотиваційним, дієво-процесуальним і контрольно-коригувальним. У науковій роботі наведено докладну характеристику кожного з цих етапів (с. 355-357), а також розкрито педагогічний інструментарій реалізації цієї технології.

Цінним доробком дисертантка є також визначені педагогічні умови, що забезпечують ефективне формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи під час навчання суспільствознавчих предметів, а саме такі, як: забезпечення спеціальної підготовки учителів суспільствознавчих предметів до формування ключових компетентностей у цих учнів; активне застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у ході формування вказаних компетентностей у високоінтелектуальних підлітків під час навчання суспільствознавчих предметів; залучення інтелектуально здібних учнів основної школи до здійснення самомоніторингу сформованості ключових компетентностей.

У п'ятому розділі висвітлено хід та результати педагогічного експерименту, спрямованого на перевірку ефективності розробленої системи формування вказаних компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, проаналізовано результати експериментальної роботи. Слід констатувати, що експериментальну частину виконано на належному рівні, з використанням відповідних методів математичної статистики. Отримані при цьому позитивні результати підтвердили ефективність розробленої системи та доцільність її впровадження в освітній процес основної школи.

Очевидним є високе **практичне значення результатів дослідження**. Особливу цінність для учителів шкіл, методистів, студентів закладів вищої педагогічної освіти представляє розроблено й апробовано науково-методичне

та дидактичне забезпечення зазначеної системи: цикл експериментальних навчальних посібників «Навчаємося разом» для 5-х та 6-х класів; комплекти навчальних завдань, вправ для уроків із суспільствознавчих предметів у 5-9 класах; збірники завдань для самостійної діяльності інтелектуально здібних учнів основної школи з предметів суспільствознавчого циклу; конкретні методичні рекомендації для учителів середніх класів на основі застосування сформульованих теоретичних положень і висновків дослідження.

Основні теоретичні положення і висновки дослідження, сформульовані автором рекомендації мають наукову новизну, пройшли широко апробацію на науково-практичних конференціях і семінарах різного рівня, а також були реалізовані в освітньому процесі 10-ти закладів загальної середньої освіти в різних регіонах України.

Результати аналізу дисертації, автореферату, наукових праць і навчальних посібників, матеріалів щодо апробації основних теоретичних положень та результатів дослідження засвідчують наукову зрілість та самостійність дисертанта, володіння ним методами наукового пошуку та впровадження наукових доробок у практику роботи шкіл. Автореферат дисертації за своїм змістом та структурою повністю відображають основний зміст дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи представлену дисертацію, вважаємо за доцільне висловити певні зауваження та побажання:

1. У розділі 2 дисертаційної роботи проведений аналіз міжнародних нормативних документів, ідей відомих зарубіжних фахівців щодо організації освіти на засадах компетентнісного підходу. Проте в умовах інтеграції України в європейський та світовий освітній простір дисертація значно виграла б, якщо б в ній було проаналізовано практичний досвід реалізації компетентнісно орієнтованої освіти в школах розвинених країн світу.

2. На різних сторінках дисертації й автореферату автор використовує словосполучення «у процесі навчання суспільствознавчих предметів» і «під час вивчення суспільствознавчих предметів». Варто було б не допускати в

науковій роботі стилістичних неточностей, зайвої синонімізації, бо це певною мірою утруднює розуміння її змісту.

3. У підрозділі 4.2.3 наукової роботи визначено педагогічні умови, що забезпечують успішне формування ключових компетентностей інтелектуально здібних школярів у процесі навчання суспільствознавчих предметів. Однак у тесті дисертації вказано, що дія негативних зовнішніх факторів може не тільки спричинити суттєве зниження навчальної успішності цих учнів, але й взагалі призвести до згасання їхніх здібностей. У світлі цього в дослідженні треба було докладніше схарактеризувати чинники, які здійснюють негативний вплив на розвиток й навчальну діяльність високоздібних підлітків, а також визначити способи нейтралізації цих негативних впливів.

4. Оскільки експериментальна робота охоплює освітній процес інтелектуально здібних учнів з 5-го по 9-го клас, доцільно було б провести експеримент варіативного характеру з урахуванням виявлених у дисертації особливостей організації навчання молодших і старших підлітків.

5. У підрозділі 5.3 дисертації представлено результати проведеного експерименту. Вважаю, що в цьому підрозділі треба було більше уваги приділити аналізу кількісних змін у показниках сформованості ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів. Це дозволило б сформулювати більш чіткі уявлення про результативність експерименту.

Висловлені побажання не є принциповими і не знижують загального позитивного враження від дисертації, у межах якої запропоновано нове розв'язання проблеми формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів.

Таким чином, дисертація «Система формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів» є самостійним, цілісним, завершеним дослідженням, що має наукову цінність і практичну значущість.

Дисертаційна робота відповідає паспорту спеціальності та вимогам пп. 9, 10, 12–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМ України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ України № 656 від 19.08.2015 р., а її автор, Ткачов Артем Сергійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

Офіційний опонент:

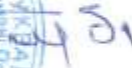
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

І. І. Осадченко

**Підпис офіційного опонента І. І. Осадченко
засвідчую:**

доктор педагогічних наук, професор,
ректор Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О. І. Безлюдни